

1.5 Проблеми формування духовної культури військовослужбовця в умовах гібридної війни

Дослідження проблеми духовної культури військовослужбовця має особливу значимість для військової організації, діяльність якої безпосередньо пов'язана з веденням збройної боротьби, силою зброї й вимагає особливого характеру внутрігрупових взаємин. Такій характер проявляється в інтелектуальній, моральній й психологічній єдності, формуванні “командного духу” – особливого духовного утворення, що відбиває специфіку дій професійної армії. Підвищуються вимоги до інтелекту військового фахівця, його здатності приймати рішення в нестандартних умовах мінливої обстановки, умовах ведення гібридної війни проти України. Стиль мислення, проблеми формування інтелекту безпосередньо пов'язані із проблемами функціонування духовної культури сучасного військовослужбовця. Важливо визначити й можливі сфери реалізації досягнень сучасного менеджменту у військовій сфері.

Сьогодні у Збройних Силах України розробляються конкретні концептуальні погляди на характер морально-психологічної підготовки військ в умовах ведення гібридних війн. Однак без глибокого осмислення сутності духовної культури особистості, як основи й системоутворювального елементу морально-психологічного чинника, планувати цю роботу на наукових підставах, чітко уявляти стратегічні напрямки формування особистості військовослужбовця, бойового духу підрозділів практично неможливо. Необхідно чітке розуміння – що потрібно розвивати в особистості, у якому напрямку діяти, як забезпечити системність всіх здійснюваних заходів морально-психологічного забезпечення.

Протягом останніх років проведено низку наукових досліджень, присвячених проблемам особистості в умовах гібридної війни (М. Бочаров, М. Приймак, О. Карман, В. Бойко, Р. Хомчак, Р. О कोरोков, С. Савченко та інші) [89-93]. Проте залишається нерозкритим визначення детермінант, джерел і рушійних сил процесу формування духовної культури військовослужбовця в умовах ведення гібридних війн.

Духовна культура особистості – сукупність процесів духовної акцентуалізації й актуалізації, що забезпечують гармонію буття й повноту самореалізації. Акцентуалізація являє собою ключовий момент духовного освоєння духовної культури суспільства, прийняття певних цінностей у системі освіти й духовної еволюції. Актуалізація – це процес творчості, що відповідає духовним запитам суспільства.

Ми розглядаємо духовну культуру особистості військовослужбовця як форму прояву духовної культури особистості в драматичних умовах подолання насильства й підтриманні високого бойового духу, вираження й реалізації в складних психологічних умовах військової справи. Структура духовної культури особистості відбиває всю складність людського буття у світі, проблеми, внутрішні конфлікти й колізії.

Формування духовної культури особистості військовослужбовця є складовою загального процесу і має певні особливості. До них доцільно віднести: військово-професійну спрямованість процесу формування духовної культури; інституціональний характер; цілісність, планомірність, багатоплановість, постійність і послідовність процесу; адекватність досягнутому рівню розвитку суспільства, військової теорії та практики.

Формування духовної культури сучасного військовослужбовця є не лише складовою загального процесу формування особистості та її окремих властивостей, але й відображає його характерні риси та особливості. До провідних з них дослідники відносять складність і суперечливість, здійснення в певних об'єктивних умовах, під якими розуміються всі обставини життя й діяльності суб'єктів ціннісних орієнтацій під впливом складних інституціональних, організаційних та групових факторів, як тих, що взаємодіють між собою, так і тих, що є відносно самостійними [94].

Військова агресія РФ проти України чинить суттєвий вплив на морально-психологічний стан українського соціуму. РФ використовує інформаційний вплив на українське суспільство, що дестабілізує соціальну сферу та призводить до дисонансу в духовному житті людини. Цей негативний вплив безпосередньо діє на військовослужбовців та складові їхньої духовної культури.

Поєднання військових та невійськових засобів протистояння насправді не є новим явищем в історії, однак з розвитком інформаційних технологій та глобалізацією фінансово-економічної системи з'явилися нові можливості застосування економічних, інформаційних, політичних та військових засобів тиску [95], що отримало назву “гібридна війна”.

На переконання М. Требіна, для “гібридної війни” важливим є те, що вона, по-перше, поєднує конвенційні та неконвенційні бойові дії та відповідних учасників цієї війни (поряд зі збройними силами дійовими учасниками стають терористи, найманці, партизани, ополченці, бандформування, спецпідрозділи інших держав тощо); по-друге, початок “гібридної” війни пов'язаний з використанням неконвенційних методів ведення бойових дій незаконними збройними формуваннями; по-третє, протягом усієї «гібридної» війни дуже важливе значення надається боротьбі за розум і душі людей, тобто інформаційній боротьбі, де основними дійовими суб'єктами виступають також не військові: ЗМІ, телебачення, Інтернет, інші засоби масової комунікації [96].

Співробітник центру стратегічних досліджень при Університеті національної оборони (США) Ф. Гоффман характеризує гібридну війну як “повний арсенал різних видів бойових дій, включаючи конвенційні можливості, іррегулярні тактику та формування; терористичні акти (в тому числі безглузде насильство й примус) і кримінальний безлад” [97, с. 49]. Гібридні війни можуть вестися як державою, так і різними недержавними акторами. Згідно з Гоффманом, гібридна війна поєднує п'ять елементів:

- Модальність проти структури: чи має визначення фокусуватися на методах ведення бою противника або на його структурі (комбінації держав, недержавних акторів, іноземних бойовиків)?
- Одночасність: чи використовують сили одночасно чотири різних режими конфлікту або демонструють здатність використовувати всі чотири в ході кампанії?
- Злиття: чи повинні сили об'єднувати різні підрозділи (регулярні та нерегулярні) на арені бойових дій або змішувати різні режими конфлікту? Наскільки повинна вводитися координація і на якому рівні війни?

- Комплексність: чи потрібно актору змішувати всі чотири режими, чи трьох із них достатньо, щоб зробити війну гібридною?
- Злочинність: чи є злочином навмисний вибір режиму конфлікту, чи це просто джерело доходу або підтримка бандформувань?

Загалом, концепція “гібридної війни” знаходила свою реалізацію у значній масі воєн сучасності, серед інших, вирізняючись такими основними рисами: “гібридна війна” виступає різновидом асиметричних дій, інтегрує військові та невійськові інструменти протистояння та охоплює театр прямого конфлікту, тилову зону, простір міждержавних взаємовідносин; для неї притаманні інноваційні технології та засоби мобілізації (кібервійна, інформаційно-комунікаційні технології), хоча і не є обов’язковою розробка нових видів летальної зброї; важливими суб’єктами протистояння виступають мережеві та поліцентричні форми (структури); вона включає комплекс дій дипломатичного, воєнного, інформаційного, економічного, екологічного характеру тощо; надзвичайно широким є комплекс “гібридних загроз”: традиційні воєнні, партизансько-терористичні, інформаційно-психологічні та інші високотехнологічні (наприклад, дії в енергетичній сфері, кібератаки, “кліматична зброя” тощо); у “гібридних війнах” зростає роль сил спеціальних операцій, партизансько-повстанських, терористичних, інших недержавних формувань, включаючи транснаціональну злочинність [98. с. 76-108].

“Гібридна” війна проти України є якісно новим підходом ведення воєнних кампаній, ключовим моментом яких є психологічна та інформаційна обробка місцевого населення, застосування жорсткої сили іміджевої дипломатії на підготованому геопросторі держави, що дає змогу на сучасному етапі не лише проводити активну відкриту але й приховану інтервенцію в Україні. Російські пропагандисти крок за кроком виробляли ідеологічну платформу для агресії. Важливе місце займала інформаційна кампанія, спрямована на послаблення патріотичних настроїв в українському суспільстві, наприклад, через активне використання міфу про спільне минуле, “старшого брата”, ностальгії за СРСР, дискредитації українських героїв та української історії в цілому.

Інформаційно-психологічна зброя, що використовується в гібридній війні

спрямована на придушення, знищення, дезорганізацію та дезорієнтацію об'єктів впливу. Ця зброя спроможна порушити психічне здоров'я, спонукати до спонтанних дій, спричинити тимчасові чи незворотні зміни і самознищення, підкорити свідомість (та підсвідомість) особистості і спрямувати її в необхідному для суб'єкту впливу напрямі. І головне, ці зміни та дії проходять досить латентно для об'єкту, на який вони скеровані.

Основними напрямками та способами маніпулятивних психоінформаційних технологій РФ відносно України є і залишаються надалі:

- поступове пониження міжнародного іміджу України з метою послаблення її геополітичного значення;
- відповідне дозування та спотворення інформації з метою дестабілізації ситуації в державі та впровадження власної політики “керованого хаосу”;
- формування стереотипу меншовартості та вторинності українців, а також відповідне руйнування почуття нації та народу;
- домінування російської мови, культури та традицій для утвердження самоідентифікації при одночасному витісненні української мови та культури.

Це підтверджується фейковими та тенденційними висвітленнями російськими ЗМІ подій в Україні та відкритим пропагуванням своїх імперських амбіцій, зневажливою характеристикою України у висловах вищого керівництва Росії, так, зі слів президента РФ В. Путіна, “...Україна – це навіть не держава! Що таке Україна? Частина її території – це Східна Європа, а частина, ще й значна, подарована нами” [99].

Зазвичай програми російських теле- та радіоканалів постійно використовували методи “дозованої” інформації, дезінформацію з одночасним викривленням ходу подій, подачу міксу фактів та особистих думок і припущень в їхньому контексті, вибіркову інформацію, інформаційний рефреймінг, надання інформації типу “без коментарів” після попереднього налаштування об'єкта, що сприймає інформацію, заборонені міжнародним законодавством технології “25 кадру”, а також перебільшення та замовчування дійсної та реальної інформації. За допомогою певних лінгвістичних та поведінкових навиків і прийомів журналісти

намагаються так впливати на психіку населення, щоби пізніше індивіди думали, що вони самостійно дійшли до певного висновку на основі власного життєвого досвіду та поінформованості.

Ефективним засобом психологічного впливу залишаються трансляції FM-радіостанцій, які завдяки поєднанню з музичним супроводом значно підвищують сугестивність та некритичність сприйняття радіоінформації, що скеровується на слухача.

Значна увага приділяється розробці спеціальних засобів впливу, до яких належать засоби психотронної зброї, зокрема торсійних технологій та дистанційних методів управління психофізичним станом людини. Застосування вищезначеного типу впливу потребує спеціальних засобів і фахівців [100, с. 111]. Принцип дії такої зброї полягає у дистанційному впливі на людську психіку, можливості непомітного маніпулювання свідомістю (а також підсвідомістю), перебігом фізіологічних процесів та поведінки. Скероване на об'єкт випромінювання може спричиняти відчутні зміни в людському організмі, а також призводити до повної втрати контролю за собою (зомбування), викликати стійку агресію тощо. За його допомогою можна “вживляти” потрібну модель поведінки об'єкта (наприклад, стійкі ідеї сепаратизму, ненависне ставлення до представників титульної нації тощо).

Для дестабілізації українського суспільства і держави російські спецпропагандисти активно спекулюють на проблемах реалізації гуманітарних прав російської етнічної та російськомовної спільнот в Україні, дискредитують політичний курс України на європейську інтеграцію, підтримують та посилюють антизахідні та антинаївські стереотипи, сформовані ще за радянських часів, роздмухують поодинокі випадки ксенофобських провокацій, послідовно компрометують державну політику щодо відновлення історичної пам'яті та справедливості [101, с. 234].

Виходячи з наведеного стає зрозумілим, що застосування інформаційної зброї руйнує як колективну пам'ять, так і вироблену культурою і соціальним життям загальну систему координат, в якій людина розміщує полюси цінностей і антицінностей. Вона здатна фрагментувати картину світу, перекручувати природну

(нормативно-культурну) ієрархію сенсів і цінностей, зміщувати акценти нормальних людських інтересів, руйнувати емоційне життя. Посилення відчуття абсурдизації життя, що також є метою інформаційної війни, викликає безперервний психологічний стрес, який теж можна віднести до вражаючих властивостей інформаційної зброї, націлює на створення стану оглушення нісенітницею. Справді, людина фактично отримує мінімум інформації при максимумі інформаційного “шуму”, бо при всьому надлишку інформації вона настільки різномірна, суперечлива і так організована, що людині практично неможливо відшукати в ній будь-який сенс. Сенс тут має лише спільна стратегія маніпуляторів на дезінформацію аудиторії.

Специфічною для нашого часу з його можливостями м'якого впливу на свідомість та духовну культуру особистості, коли непомітно підміняються ідеї та ідеали, стає проблема помилкової ідентифікації, при якій змінюються або підміняються самі критерії ідентичності. В результаті масованого впливу інформаційних технологій і міфів людина починає ототожнювати себе з якими-небудь особами або групами всупереч дійсній власній соціальній та культурній приналежності. Ідентифікування людиною своїх інтересів з інтересами груп і людей, цілі яких розходяться з її власними, призводить до роздвоєння сприйняття: у своєму реальному життєвому бутті людина, як і раніше, залишається зі своєю референтною групою, а свідомістю своєю виявляється вписаною в систему зовсім інших, іноді абсолютно чужих їй поглядів, інтересів, уявлень, зразків поведінки. Включення механізмів удаваної ідентифікації змушує її добровільно брати участь в реалізації часто просто шкідливих для неї самої програм і цілей. Подібна маніпуляція свідомістю допомагає примусити особистість діяти в потрібному напрямку навіть проти своїх власних інтересів, а в стані противника розколоти людей, змусити їх стати один проти одного.

Трансформація системи уявлень і мотивацій особистості змінює її ставлення до життя, що створює спосіб управління життям через свідомість, наповнену потрібними смисловими матрицями, існуючу в відповідних ідеях і образах. Наповнення, структурування, організація свідомості стають спеціальним видом владних технологій: змінюючи одну матрицю на іншу, можна замінити вміст

“життя”, що протікає в прокладених матрицею рамках. Так, спотворення історичного минулого, зміна смислових і моральних акцентів в оцінці історичних подій до певної міри змінює історичний вигляд нації, ставлячи під сумнів предмети її національної гордості. Оскільки історичне минуле народу, пам’ять про нього, шанування цієї пам’яті є основою і самосвідомості народу, і відчуття ним себе в якості єдиної спільності, то подібний перегляд історії постає як інформаційна війна з історичною укоріненістю духовної культури.

Виходячи з наведеного можна окреслити характерні особливості формування та функціонування духовної культури особистості військовослужбовця в умовах ведення гібридної війни. До таких особливостей слід віднести:

- перебудову духовних засад військовослужбовця від мирних життєвих настроїв, намірів і планів до вимог воєнного часу, активізацію соціально значущих мотивів;
- формування в духовній культурі військовослужбовця переконань про правоту та справедливість участі українського народу і його Збройних Сил у відстоюванні суверенітету, територіальної цілісності і недоторканості України;
- посилення аналітичних складових свідомості військовослужбовця з метою нейтралізації інформаційно-психологічного впливу противника;
- подальше формування у військовослужбовця почуття патріотизму, відповідальності за долю України, готовності вести збройну боротьбу до перемоги, здійснити подвиг та знищити ворога.

Отже модель формування духовної культури особистості військовослужбовця в умовах ведення гібридної війни може бути реалізована у такому вигляді:

- військово-патріотична складова, що реалізується шляхом формування у свідомості особового складу почуття патріотизму, особистої відданості українському народу, формування у військовослужбовців загальнолюдських цінностей, національної гордості, поваги до культурного та історичного минулого України через усвідомлення взаємозв’язку між її індивідуальною свободою, правами громадянина та його готовністю до виконання свого громадянського

обов'язку щодо захисту Батьківщини;

- інформаційно-пропагандистська складова, що реалізується шляхом налагодження комунікаційного процесу з військовослужбовцями; систематичного та цільового проведення інформування з військовослужбовцями; аналізу проведених дій; забезпечення методичними матеріалами, необхідними для організації інформаційної роботи з особовим складом в будь-яких умовах обстановки; душпастирської опіки військовослужбовців.

- контрпропагандистська складова, що реалізується шляхом недопущення розповсюдження пропагандистських матеріалів з негативним інформаційним впливом у підрозділах; проведення роз'яснювальної роботи з особовим складом, формування навичок аналізу інформаційних джерел, що розповсюджують плітки, чутки, сіють паніку серед особового складу. М. Требін та Т. Чернишова вважають, що контрпропаганда, окрім оперативного реагування на безпосередні пропагандистські виклики та загрози, має також і стратегічне призначення – слугувати засобом виховання ідеологічної стійкості [102, с. 267].

Виходячи з наведеної моделі, стає зрозумілим, що формування духовної культури військовослужбовця є складним процесом захисту системи духовних символів – соціальних конструктів, які сприяють солідарності, орієнтації особистості на сприйняття національних цінностей як спільних, що мотивують військовослужбовця на виконання свого священного обов'язку. Потрібно сформулювати такий ідеал духовної культури, який був би близьким і зрозумілим для кожного громадянина України, кожного військовослужбовця незалежно від національності та місця проживання, де Людина була б метою, а не засобом її досягнення. Це має стати реальним процесом усієї системи формування духовної культури особистості військовослужбовця. [103].